

A ROMA SZEGREGÁCIÓ KUTATÁSÁNAK TERÜLETI SZEMPONTJAI A HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZETŰ ENCSI ÉS A SELLYEI–SIKLÓSI KISTÉRSÉGEKBEN¹

*Baranyi Béla–G. Fekete Éva–Koncz Gábor*²

1. Kutatási célok és a vizsgálati célterületek kistérségi dilemmái

Az NKFP kutatási projekt „Lakóhelyi szegregáció az encsi és a sellyei (siklósi) KSH-körzetben” című alprogramjában részt vevő kutatói team egyik feladata többek között az volt, hogy végezzen elemzéseket a romaproblematika és az ún. elcigányosodási folyamatok tekintetében leginkább érintett rurális, hátrányos, sőt halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekre vonatkozóan, különösen ami a lakóhelyi szegregáció kérdéskörét illeti.

A feladatmegosztás során az MTA Regionális Kutatások Központját képviselő kutatók, szakterületük sajátosságaiból adódóan – mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági folyamatok térbeli alakulását tartva szem előtt – a lakóhelyi szegregáció térségi-területi sajátosságainak és megnyilvánulásainak, ok-okozati összefüggéseinek a vizsgálatára helyezték a fő hangsúlyt. Ám a munka kezdetekor mindjárt a vizsgálati célterület megválasztásának a kistérségi dilemmáival kényszerült szembesülni a területi tudományok sajátos szempontjait képviselő kutató, miután pontosan körül kellett határolnia azt a kistérséget, egyáltalán térséget vagy tájegységet, esetleg településcsoportot, amely a legtípusosabban és legdrámaibb módon tükrözi a romaproblematika összefüggéseit Baranya, illetve Borsod–Abaúj–Zemplén megyékben. A dilemmák feloldásaként végül is kompromisszumos megoldások születtek, amelyek nyomán a tényleges helyzetnek való egzaktabb megfelelés érdekében némileg átrajzolódtak a vizsgálatok tárgyául kezdetben választott kistérségek határai.

Az eredeti elképzelések szerint például a Siklósi KSH-térség egésze szerepelt volna a kutatási alprogram mintaterületeként, ám a területi tudományok elvárásai szerint és a terepmunka során szerzett tapasztalatok ismeretében, az időközben bekövetkezett területszervezési változásoknak megfelelően, s a romaproblematika szempontjából jellemzőbb Sellyei KSH-

¹ A tanulmány *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (Szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormány-zatiság)* című 2001. évi *Nemzeti Kutatási Fejlesztési Programok* kutatási projekt keretei között készült, s jelentős mértékben épít *G. Fekete Éva* kandidátus, tudományos osztályvezető (MTA RKK Miskolci Osztálya) Cserehátról és *Kovács Teréz* kandidátus, tudományos főmunkatárs (MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs) a sellyei–siklósi kistérségekről készült esettanulmányaira.

² *Baranyi Béla* kandidátus, tudományos osztályvezető, MTA RKKATI Debreceni Osztálya; *Gadócziné Fekete Éva* kandidátus, tudományos osztályvezető, MTA RKK Közép- és Észak-Magyarországi Tudományos Intézet Miskolci Osztálya; *Koncz Gábor* tudományos segédmunkatárs, MTA RKKATI Debreceni Osztálya.

térség egész területe 30 településsel, valamint a Siklói KSH-térség 20 települése került be a vizsgálati eljárásba, holott eredetileg éppen fordított volt a helyzet. A kutatások mintaterületét, kezdetben ugyanis a Siklói KSH-térség egész, továbbá a vele határos Sellyei kistérségből 18 települését választottuk ki.

1. ábra: A vizsgálati terület lehatárolása Baranya megyében

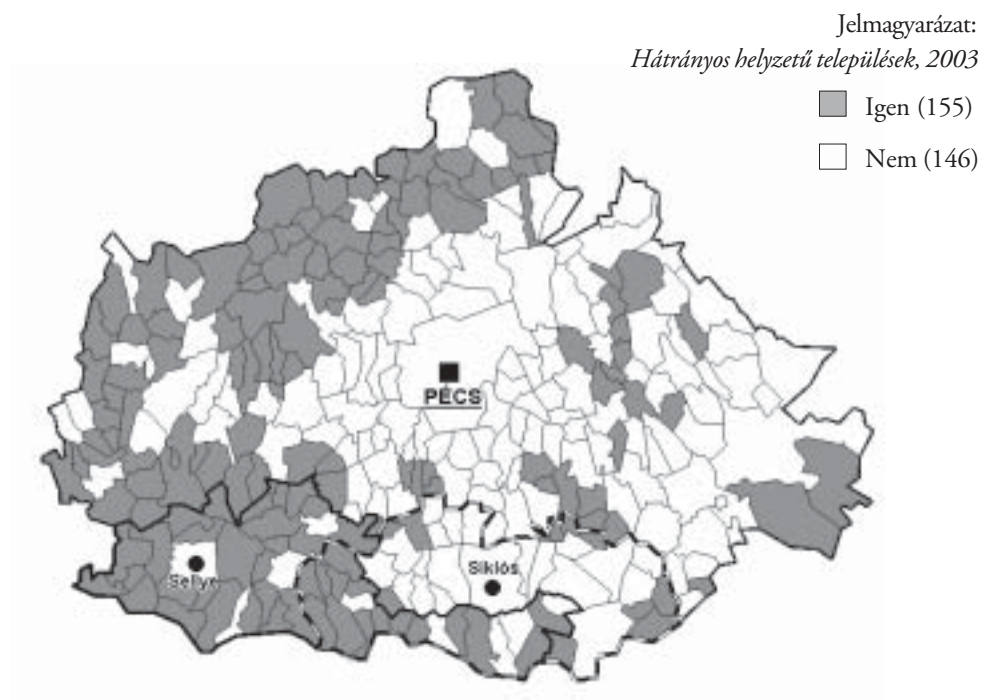

MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs

Jogos szakmai indokok és alapos megfontolások után a mintaterület megválasztása tehát annyiban módosult, hogy a vizsgálatok súlypontja a problémakört erőteljesebben reprezentáló, 30 települést magában foglaló Sellyei kistérségre, az ország gazdasági-társadalmi szempontból egyik legelmaradottabb kistérségére, valamint a vizsgálati eljárásban hasonló okokból hozzá kapcsolt 20 siklói településsel együtt, tulajdonképpen néprajzi értelemben vett Ormánságra mint tájegységre helyeződött át. A döntés helyességét támasztja alá, hogy a Siklói kistérség a vizsgálat fő szempontjai alapján két, jelentősen eltérő településcsoportból tevődik össze. Az északi települések Pécs viszonylagos közelsége miatt kedvezőbb gazdasági helyzetben vannak, és nem is rendelkeznek olyan magas roma népességarányal, mint a kistérség déli, határ menti települései (pl. Alsószentmárton, Gordisa, Kísszentmárton, Siklósnagyfalu). A mintaterület megváltoztatásával tehát 50 település lett a dél-baranyai szegregációs vizsgálatok

célterülete (1. ábra), amely egy halmozottan hátrányos helyzetű településcsoportot foglal magában, miután közülük 41 települést a 2003/7. Kormányrendelet társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból eleve elmaradott településnek nyilvánított (2. ábra).

2. ábra: *Társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések Baranya megyében a 2003/7. számú Kormányrendelet alapján*

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

Az utóbbi elvárásnak való megfelelés érdekében hasonló döntés született az encsi KSH-térseggel mint választott mintaterülettel kapcsolatban. Ebben az esetben az empirikus vizsgálatok eredendően az Encsi KSH-kistérségre irányultak volna, holott a roma népességű települések és területek dominánsabban vannak jelen a tágabb kiterjedésű Cserhát természetföldrajzi tájegység területén. A Cserhát ugyanis az Encsi KSH-térség nyugati területeit, a Szikszói KSH-térség szinte egészét, valamint az Edelényi KSH-kistérség keleti felét foglalja magában. A Cserhátnál valamelyest nagyobb három KSH-kistérség teljes kiterjedésében pedig mintegy 125 településen közel 90 ezer ember él, míg a 615 km²-nyi

Belső-Cserehát 56 kicsiny, völgyekben megbújó településén 11 ezer lakos él viszonylagos elzártságban, a megrekedt fejlődés és általános recesszió körülményei közepette. A természetföldrajzi, de legalább ennyire társadalomföldrajzi tartalmat hordozó Cserehát a Hernád, Bódva és Sajó folyók és az országhatár által közrefogott, csúcsára állított háromszögre emlékeztető, mintegy 1847 négyzetkilométernyi szigetszerűen zárt terület, amely az 1989-ben, az országban elsőként alakult Csereháti Településszövetség 50 települését is magában foglalja (3. ábra).

3. ábra: A vizsgálati terület lehatárolása Borsod–Abauj–Zemplén megyében

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

Elgondolkoztató tehát, hogy a romaproblematika és a szegregáció kérdéseinek a vizsgálatok nem a három KSH-kistérséget átívelő csereháti településgyűjtést lett volna (vagy lenne) helyesebb az empirikus kutatások középpontjába helyezni? Ez esetben is, hasonlóan a dél-baranyai helyzethez a Cserehát (akárcsak az Ormánság) típusosabban és homogénebb módon egyesíti a jelentős mértékben vagy túlnyomórészt roma etnikum által lakott településeket, illetőleg sokkal jellemzőbb módon hordozza magában a romaproblematika sajátosságait, mint maga az encsi KSH-térség. Megoldásként kínálkozik, hogy az encsi kistérségben elvégzett kérdőíves vizsgálatokhoz erőteljesebben társuljon a Cserehát egészére kiterjedő, a területi tudományok módszereivel végzendő komplex gazdasági-társadalmi

szempontú elemzés. Annál is inkább, mert a három (encsi, siklói és edelényi) kistérség szinte majd minden települését a 2003/7. Kormányrendelet a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott települések közé sorolta (4. ábra). A roma problémakörrel leginkább érintett, tipikus települések is dominánsan a Hernád völgyében és a Hernádtól nyugatra elhelyezkedő területen fekszenek (pl. Beret, Csenyéte, Fáj, Szemere, Pusztaradvány stb.), illetőleg ez összefüggő területként átnyúlva az Edelényi és Szikszói kistérségek területére, sok szempontból egységet alkotva azokkal. Döntő mértékben lefedve a Belső-Cserehát területét, ahol összefüggő, magas cigánynépeség-aránnyal rendelkező települések egész sora helyezkedik el, esetenként már-már zárt etnikai tömbökben.

4. ábra: Társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések Borsod–Abaúj–Zemplén megyében a 2003/7. számú Kormányrendelet alapján

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

A magyarországi roma népesség problémáit talán a legjellemzőbben tükröző, a fenti módon kialakított két, jellemzően aprófalvas kvázi kistérségben, a borsod–abaúj–zempléni Encsi (Csereháti), és a hasonlóan halmozottan hátrányos helyzetű dél-baranyai, részben Siklói, nagyobb részt pedig a Sellyei KSH-körzetben figyelhető meg leginkább az a szoros összefüggés, amely egy terület, kistérség vagy település mérete, gazdasági potenciálja, a munkalehetőségek száma és a cigány népesség száma, illetve aránya, valamint társadalmi-gazdasági helyzete között húzódik. Azokon a településeken, ahol rossz a gazdasági helyzet, kevés a munkahely,

ott nagyobb számban fordul elő egyre nehezebb körülmények között élő cigány népesség, mint a jobb adottságokkal rendelkező településeken. Az utóbbiakból pedig a kedvezőtlenebb anyagi helyzetű cigányság fokozatosan kiszorul, s egyre nagyobb számban telepszik meg a mostohább feltételeket nyújtó településeken. Ezzel pedig a jobb helyzetben lévő települések környezetében megindul egy „elcigányosodási” folyamat. Éppen ezért a szegregációt nemcsak települési viszonylatban szükséges vizsgálni, azaz, hogy cigányok és nem cigányok mennyire elkülönülten élnek egymástól, hanem tágabb gazdasági-társadalmi, térségi–települési összefüggésekben is.

A szegregáció térségi–területi vagy éppen lakóhelyi jellemzői, a kialakult társadalmi-gazdasági körülmények más-más módon érinthetik és differenciálják a roma népességet. Különösen erőteljesen érvényesül a lakóhelyi és a települési szegregáció olyan halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben, mint amilyenek a Dél-Baranyában és a Borsod–Abaúj–Zemplén megyében az Encsi KSH-térség (voltaképp Cserehát természetföldrajzi terület) által alkotott „mintaterületek”, ahol a meglévő különféle komoly társadalmi–gazdasági–foglalkoztatási–szociális–iskoláztatási problémák következményeként az átlagosnál is súlyosabb gondként jelentkezik a romakérdés, s ahol a szegénységgel szinte törvényszerűen együtt jár a roma etnikum települési, majd területi koncentrációja, egyszersmind szegregálódása, szociális és kulturális ellehetetlenülése.

2. Térségi sajátosságok

2.1 Történelmi örökség

Mindkét kistérségről elmondható, hogy sosem tartoztak Magyarország centrum területei közé, a fejlődési hullámok mindig megkésve érték el ezeket a területeket, s ráadásul a trianoni határváltozások földrajzi értelemben is egyértelműen perifériára sodorták őket. Százhusz évvel ezelőtt például az 1880. évi népszámlálás idején a cserehátú térség egészének 89 ezer lakosa volt, amelyből 26 ezren éltek a Belső-Csereháton. A terület két szélső és középső részét alkotó hegy- és dombvidéken a népesség azóta is rohamosan fogy, majdnem felére csökkent az említett időszakban. Az elnéptelenedési folyamat „lakmuszpapírként” jelzi a terület gazdasági, infrastrukturális és társadalmi elmaradottságát, a megélhetési lehetőségek hiányát. A lakosság a jobb életkörülményeket és biztosabb megélhetést ígérő folyóvölgyekbe és a megye, az ország korábban dinamikusan fejlődő ipari körzeteibe vándorolt el. Az elnéptelenedést jelzi, hogy tíz faluban a lakosok száma már nem éri el a 100 főt és létezik egy kis falu (Szanticska), ahol a közelmúltig már csak egyetlen lakos élt. A táj jellemző építészetét, a hamisítatlan falusi környezetet, a kistelepülések báját azonban épp ezek a falvak őrizték meg leginkább. A modern, s még inkább a posztmodern kor embere a kikapcsolódást, a nyugalmat, a természet közelségét, a múlthoz, a gyökerekhez való visszatérést találhatja meg a XXI. század ezen „szigetein”.

A leszakadási folyamat a XX. század második felétől, sőt az 1960-as évektől, mintegy a „szocialista” gazdaságpolitika hátrányos következményeként felgyorsult, amelynek jeleként a Belső-Cserehát népességének 40%-a hagyta el a területet. A Csereháti kistérségnek ugyanis az elmúlt korok gazdasági és társadalmi rendszereinek egyikében sem sikerült megtalálnia a területi munkamegosztásba való – az adott korban értelmezhető területi fejlődést előremozdító – bekapcsolódás lehetőségeit. Ebben az eddig preferált területi értékeket (jó termőföld, ásványkincsek, koncentrált munkaerő, centrumokhoz való közelség, stb.) felmutatni nem képes helyi és helyzeti energiák hiánya és az értékrendszert meghatározó pozitív gazdasági- társadalmi-politikai tényezők egyaránt gátolták.

Az Ormánság területe igazi fénykorát a XVII. és XVIII. század fordulóján élte, amikor még az extenzív állattartás jól jövedelmező gazdasági ágának számított, hiszen a térség természetföldrajzi adottságai erre kifejezetten alkalmasak voltak. A XVIII. század második felétől kezdődően azonban a gabonatermesztés vált a meghatározó ággá, ami azonban a területen a földkijelölés több évtizedes megkésettisége és az ebből a szempontból kedvezőtlenebb természeti viszonyok miatt nem is vált meghatározóvá. A vízszabályozási munkálatok megkésettisége, az utak, vasutak hiánya, illetve távolsága és a trianoni határvonás elzárt, periférikus területté tette a térséget. Az Ormánság lakói egészen a XX. század elejéig az extenzív állattartásból éltek, amelynek feltételei folyamatosan romlottak, így fejlettségi szintje messze lemaradt a magyar átlag mögött. A földterület döntő része nagybirtokosok kezében volt, míg a parasztság 70%-ának csak 1–10 holdas gazdaság jutott, amely az extenzív gazdálkodási ágak mellett nem volt elég egy népesebb család eltartására sem, legkevésbé pedig bővített újratermelésre, a gazdagság fejlesztésére. Ennek következménye volt a drasztikus születéssza-bályozás, az ún. „egykézés”.

A hanyatlás mélypontja a második világháború után következett be, ugyanis Dél-Baranyának a határtól számított 20–30 km széles övezete határsávként működött, ahová csak külön engedéllyel lehetett belépni, fejlesztés helyett inkább visszafejlesztés történt. A kollektivizálás után a fiatalok elhagyták a falvakat, Pécssett, Komlón az iparban helyezkedtek el. Az szocialista vezetés nem preferálta az aprófalvas településszerkezetet, inkább annak elso-rvasztása volt a cél. A megüresedett házakba az 1960-as és 1970-es években költöztek be az addig telepeken élő cigányok, amit a helyi tanácsok is támogattak. A ma teljes mértékben cigányok lakta Gilvánfára is csak az 1920-as évek elején költözött be az első cigány, majd az évszázad második felében a folyamatos elvándorlásnak köszönhetően teljesen cigányok lakta településsé vált a falu.

2.2 A településhálózat néhány jellemzője

Az infrastruktúra-hálózat kiépítettsége és kiépítése szempontjából rendkívül fontos felhívni a figyelmet a vizsgált térségek aprófalvas jellegére, az egy településre jutó túlságosan alacsony lakosság szám miatt csak gazdaságtalanul építhetők ki az egyes szolgáltatások, mind a humán, mind a műszaki infrastruktúra esetén (pl. a vizsgálatba bevont, összesen 175 település közül 102-ben nem működik óvoda, 93-ban pedig általános iskola). A települések kommunális

ellátottsága jóval az országos átlag alatt van, aminek a kialakulásához nagymértékben hozzájárultak az intézkedések, amelyek az 1970-es években a falvakat életképtelenné tették, az intézményeket, illetve a velük járó forrásokat magasabb szerepkörre kijelölt településekre csoportosították át. A szétaprózódott térszerkezet természetes velejárója az is, hogy nagyon körülményes a települések megközelíthetősége, s a falvoknak gyakran nincs közvetlen kapcsolatuk a megyeszékhellyel.

A Sellyei és Encsi kistérségek népsűrűsége országos viszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik (34, illetve 44 fő/km²). A települések átlagos népességnagysága pedig csak 444, illetve 642 fő a városokkal együtt (5. ábra). A dél-baranyai (ormánsági) térség 50 települése esetében a települések 84%-a 500-nál kevesebb lakosnak ad otthont, azonban így is kevésbé fenyegeti őket az elnéptelenedés veszélye, mint a csereháti településeket. Az Ormánságban a 200-500 fő közötti települések a leginkább dominánsak. A vizsgálatba vont települések közül Sellye a legnagyobb, lakossága meghaladja a 3 000 főt. A térség egyetlen városa azonban csak részben látja el térségközponti feladatait. Sellyén kívül csak három település népességszáma haladja meg az 1 000 főt (Vajszló 2017 fő, Alsószentmárton 1 126 fő, Felsőszentmárton 1 117 fő). Közlekedési szempontból Dél-Baranya kedvezőtlen helyzetben van. A megyeszékhely megközelítése kedvező esetben is másfél órát vesz igénybe. Az Ormánságban nem vezették be a vezetékes gázt, és nagy lemaradások tapasztalhatók a szennyvízhálózat kiépítésében is.

5. ábra: A települések nagyság szerinti megoszlása a dél-baranyai vizsgálati területen

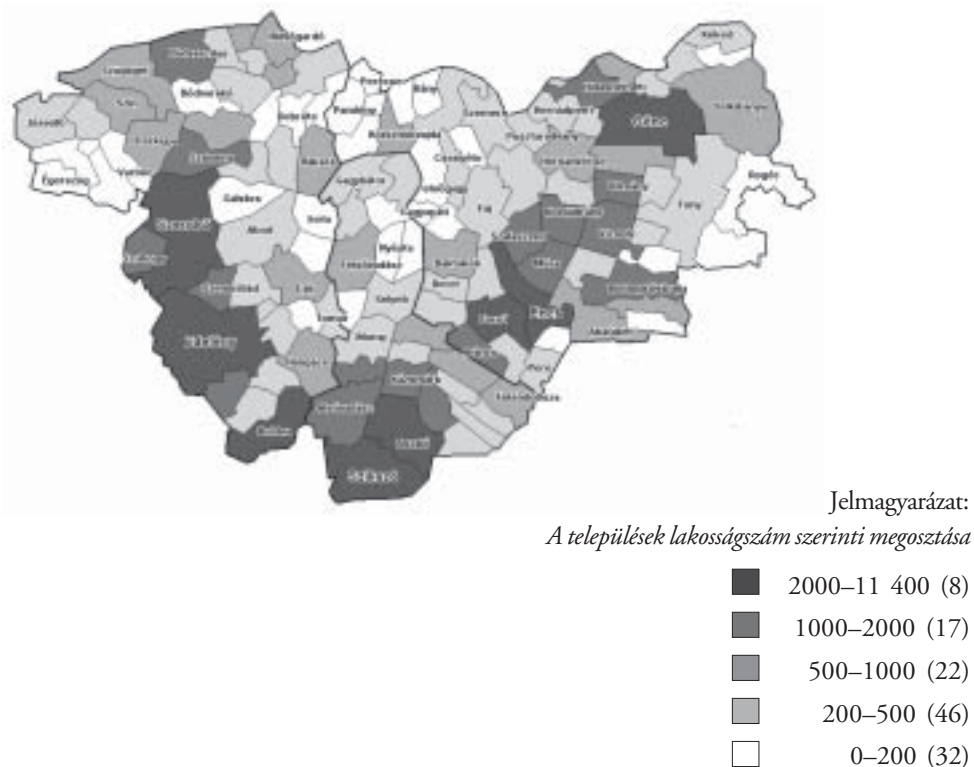

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003.

A csereháti mintaterület települései között öt város található, ahol a térség összlakosságának közel harmada él (Edelény 11 ezer, Encs 7 ezer, Szikszó 6 ezer, Szendrőlő 4,5 ezer, Gönc 2,4

ezer fő), ezek kivétel nélkül a folyó völgyekben helyezkednek el, ahol a cigányság népesség-koncentrációja is nagyobb. Arányait tekintve az Edelényi, Encsi és Szikszói kistérségekben kisebb az 500 fő alatti települések aránya, de itt is eléri a településállomány 62%-át (6. ábra). Több település is az elnéptelenedés közelébe került, hét település népessége pedig még az 50 főt sem éri el (pl. Gagyapáti, Debréte, Percse, Keresztéte).

6. ábra:: A települések nagyság szerinti megoszlása a Cseréhatón

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

A mostoha infrastrukturális ellátottságra jellemző, hogy az ivóvízellátás folyamatban lévő fejlesztése mellett a szennyvízelvezetés megoldatlan, a kereskedelmi, az oktatási és az egészségügyi ellátásban alapvető hiányosságok mutatkoznak. A Belső-Cseréhat kistépelüléseinek 33%-a volt ún. zsákutcás település 1990-ben, 98%-ában nem volt egészséges ivóvíz, sehoh sem volt csatornázás, 78%-ában nem volt óvoda, 61%-ában nem volt iskola, egyetlen településen sem volt gyógyszerár és az 56 faluban összesen csupán 190 telefon volt, amiből 27 volt a magánelőfizetőké. Az infrastruktúra-fejlesztési program elsőként az ivóvízellátás

megoldására (1992-től), majd a telefonhálózat kiépítésére és a gázellátás kiépítésére irányult – döntően állami támogatással. Ezek a programok azonban még nem érintették az orvosi ellátás, az oktatás, az új igényként belépő szennyvízelvezetés és -tisztítás problémáit.

2.3 A cigányság térségi jelenléte

A cserehádi aprófalvas településrendszer mellett ma már a térségek fő meghatározó jegyei közé számít a roma népesség átlagosnál jóval magasabb aránya is. A 2001. évi népszámlálási adatok alapján is átlagosan a népesség 15%-a vallotta magát cigánynak. A korábbi felmérések eredményei alapján korrigált adatok szerint azonban ez az arány jóval meghaladja a 20%-ot is, sőt a becslések szerint a 6-14 éves korosztályon belül eléri a 35%-ot. Törnánádaska cigány lakosságának aránya például a falu lakosságának 2/3-át, Rakacáé a 3/4-ét, Csenyétéé közel 90%-át teszi ki. Fel kell hívni rá a figyelmet, hogy maguk az arányok nem csak az aprófalvas jellegből adódóan magasak (7. ábra).

7. ábra: A roma népesség jelenléte a Cserehát–Hernád–Bódva vidéken 2003-ban (becsült adatok)

MTA RKK KÉTI Miskolci Osztálya, 2003

A terület falvainak többségében 100 főnél népesebb cigányközösségek élnek. Az egy településen belüli legnagyobb koncentrációk a térség kisvárosaiban – Edelényben (1100 fő) Szendrőben (1000 fő), Encsen (750 fő), Szikszón (500 fő) – és a nagyobb falvakban – Alsóvadászon (420 fő), Hernádvécsén (380 fő), Kázmárkon (309 fő), Novajdrányban (360 fő) és Vizsolyban (340 fő) találhatók. Viszont a 125 település mintegy 20%-án egyáltalán nem élnek cigányok.

A roma népesség térségi megjelenésében határozott törvényszerűség nem figyelhető meg, mind a legnagyobb roma népességarányú, mind pedig a roma népesség nélküli települések megtalálhatók minden mikrokörzetben. Összesen 25 olyan település akad, ahol egyáltalán nem élnek romák. Ezek mind 400 fősnél kisebbek. Van azonban 18 olyan település is, ahol a romák aránya eléri, illetve meghaladja a 40%-ot. Ebben a 18 faluban él a térség romáinak 30%-a. További 22%-nak az öt város ad otthont. A cigány lakosság magas természetes szaporodása miatt az általános iskolás korú lakosság körében arányuk jóval magasabb értéket mutat. A 6–14 évesek körében például a Cserehát–Hernád–Bódva vidéken már 26 településen haladja meg az 50%-ot.

A dél-baranyai térségben jelentősebb település hiányában nem figyelhető meg a cigány lakosság olyan fokú koncentrációja, mint a Cserehát esetében. Egyedül Alsószentmártonban haladja meg számuk az 1000 főt, a második legnagyobb számban Gilvánfán élnek cigányok (400 fő), megelőzve a térség egyetlen városát, Sellyét, ahol 300 fős roma népesség lakik. A cigány népesség arányait tekintve viszont a csereháti mutatókhoz hasonló értékek jellemzik az ormánsági településeket. Az önkormányzatok által szolgáltatott becslést adatok alapján a cigányság térségi jelenléte 25–30 százalék között mozog. Néhány „elhíresült” településen azonban gyakorlatilag 100%-os (Alsószentmárton, Gilvánfa), a települések 28%-án meghaladja a lakosság felét. A települések több mint felén arányuk meghaladja a 25%-os értéket, ami a hátrányos helyzetű települések esetében középtávon már a cigányok többségi etnikummá válását valószínűsíti (8. ábra).

Jelentős eltérésként jelentkezik az észak-magyarországi, illetve a dél-magyarországi térség között, hogy míg a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei területen számos településen nem élnek cigányok, az Ormánság minden településén megfigyelhető a jelenlétük. A cigány lakosság magas természetes szaporodása miatt az általános iskolás korú lakosság körében a roma etnikum aránya jóval magasabb, mint a teljes népességben belül.

8. ábra: *A roma népesség jelenléte a dél-baranyai vizsgálati területen 2003-ban (becsült adatok)*

Jelmagyarázat:

A roma népesség aránya, becsült adat

■ 44–86% (16) ■ 20–44% (37) ■ 10–19% (26) ■ 1–9% (20) □ 0% (26)

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

2.4 Erodált társadalmi szerkezet

Magyarország népességszáma az 1980-as évek óta folyamatosan csökken, miközben a lakosság struktúrájában egyre magasabb az öregek aránya. Ezzel szemben a falusi lakosság száma 1994 óta stagnál, sőt esetenként nő is. Persze ez a megállapítás a falvak összességére vonatkozik, ami két jellegzetes településcsoport népességnövekedésének köszönhető. Az első típusba azok a sikeres települések sorolhatók, amelyek jó munkahelyi ellátottsággal rendelkező centrumtelepülés közelében, jó közlekedési útvonalak mentén, szép természeti környezetben helyezkednek el. Ezekre az ún. szuburbiában fekvő településekre a tehetősebb középosztálybeliek költöznek ki a kényelmesebb lakhatás reményében. Joggal feltételezhető, hogy ilyen település egyáltalán nincs a két vizsgált területen.

A másik típus annál inkább jellegzetesnek tekinthető. Ezek a települések ugyanis folyamatosan „leértékelődnek” az ott élők szemében is, s aki teheti, elköltözik onnan, helyüket pedig szegényebb és népesebb családok foglalják el. Ide sorolhatók a nagy arányú cigány-népességgel rendelkező falvak is. A cigány lakosság átlagosnál lényegesen magasabb természetes szaporodása mellett a legtöbb esetben, a vegyes lakosságú települések esetében az előregedő nem cigány népesség kihalása és elvándorlása következtében ezeknek az aprófalvaknak a népessége is csökken, ám ennek üteme sokkal lassúbb, mint a nem cigány települések lakosságának fogyása, még akkor is, ha onnét nem akkora mértékű az elvándorlás.

Általánosan megfigyelhető jelenség, hogy az ellentétes irányú demográfiai és migrációs folyamatok eredményeként a cigány lakosság többségbe kerülése után fokozatosan természetes

etnikai homogenizálódás zajlik le a településeken. Ebbe a településcsoportba sorolandók a legnagyobb népességgyarapodással rendelkező települések mindkét térségben. Az 1990–2001 közötti időszakban például 60%-kal növekedett Csenyéte lakossága, de 20% körüli érték mutatható ki több település esetében is (Szendrőlád, Alsószentmárton, Kisasszonyfa, Monaj), miközben a jelentős cigány népességű falvakban is a roma népesség többsége rokon körbe tartozik. A családok szintjén megvalósuló nagymértékű növekedés természetesen a településeken a házasság, párválasztás miatti folyamatos betelepülések mellett valósulhatott meg. Ez azonban nem jelentett számottevő, térségen kívülre irányuló bevándorlást. A csereháti térséggel szemben, ahol számos település népessége több mint 30%-kal csökkent, Dél-Baranyában egyedül Kemse esetében figyelhető meg az elnéptelenedés tendenciája.

A cigányság természetes szaporodása közismerten magasabb az országos átlagnál, s mind a nagyságrendjében, mind tendenciájában jól követi a fejlődő országokra jellemző értékeket. Eszerint a XX. század elejére jellemző egyaránt magas születési és halálozási arányszámokból megvalósuló évi 7–10 ezrelékes természetes szaporodás egészségügyi ellátásuk, életkörülményeik relatív javulásával az ötvenes évekre elérte a 12–15 ezreléket, majd az 1960-as évektől – a továbbra is magas, 40 ezrelék feletti születési és fokozatosan 15–10 ezrelékre csökkenő halálozási ráta mellett – a 25–30 ezreléket. Csak az 1980-as évek végétől érzékelhető a szaporodási ütem lassulása. A legfőbb népességnövekedési forrást jelentő, a lakossági aránynál jóval magasabb mértékű roma természetes szaporodás csökkenése a 80-as évektől érezhető folyamat. Ez azonban a 90-es években az alanyi jogon járó családi pótlék mint fő megélhetési forrás megjelenésével megtorpant, érezhetően visszafordult. Egy 1991-es csereháti felmérés adatai által is igazoltan a kisebb (3–4 gyermekes) családtípus vált ezekben az években jellemzővé. Különösen a Bódva és a Száraz-völgy településeiben vált uralkodóvá ez a modell. Az apró- és törpefalvak statisztikai adatai között az országos átlagtól igen jelentős eltéréseket tapasztalhatunk, az előregedő és a fiatal cigány lakosságú falvak között. A legmagasabb természetes szaporodással rendelkező falvak mindegyikében 50% feletti volt a cigány lakosság aránya (Csenyéte 36,3, Gadna 25,5, Lúzsok 25,1, Hernádpetri 21,1, Fáj 20,1 ezrelék 2001-ben). A legmagasabb természetes fogyással a Cserehát elnéptelenedő települései rendelkeznek (amivel a megye területfejlesztési terve is számol az elkövetkező 10–15 évben), mindenekelett az elzárt völgyekben megbúvó, tisztán görög katolikus lakosságú falvakban.

Az 1990–2000 közötti időszakban a vándorlási egyenleg különbözete Baranya megyében a Sellyei kistérségben volt a legnagyobb (-4,8‰), a Siklói kistérségben ez az érték -1,7‰ míg a megyei átlag értéke csak -0,2‰ volt. A 2000-es évben új helyzet állt elő, mindkét térségben vándorlási pozitívum mutatkozott, viszont 2001-ben a vizsgált területen már újra -3,8‰-es negatívum mutatkozott. A Sellyei kistérségben egyedül Piskó rendelkezett magas negatív elvándorlási értékkel (-4,8%). A térségközpont, Selye egyenlege: 220 fő oda- és 270 fő elvándorlás volt 2001-ben. Az ormánsági települések sorában sokkal magasabb arányban szerepelnek jelentős vándorlási pozitívummal jellemezhető települések is, amelyeknek az egyetlen közös tulajdonságunk, hogy a térség átlagához képest jó megközelítési viszonyokkal rendelkeznek. A csereháti térségről viszont nem mondható el, hogy a jó közlekedéscsoporthoz adottságú települések rendelkeznek a legmagasabb értékekkel, és etnikai szempontból is vegyes a kép.

A vándorlási egyenleg negatívuma az 1990–2000 közötti tíz éves periódusban az Encsi és Edelényi kistérség egészét tekintve is a legmagasabb (-4 -7%) volt, a Szikszói kistérség Miskolc viszonylagos közelsége miatt viszont összességében már kedvezőbb helyzetben van. A települési szinten a legmagasabb elvándorlással jellemezhető többsége már jelentős cigány lakossággal rendelkező települések által körülvevett, egyszersmind jelentős cigány népességgel nem rendelkező és rossz megközelítési viszonyokkal jellemezhető település (Mogyoróska, Kupa, Percse, Regéc, Varbóc). A legnagyobb népességmozgások természetesen a városokban voltak megfigyelhetők (pl. Edelényben 410 fő, Encsen 303 fő volt a bevándorlók száma 2001-ben).

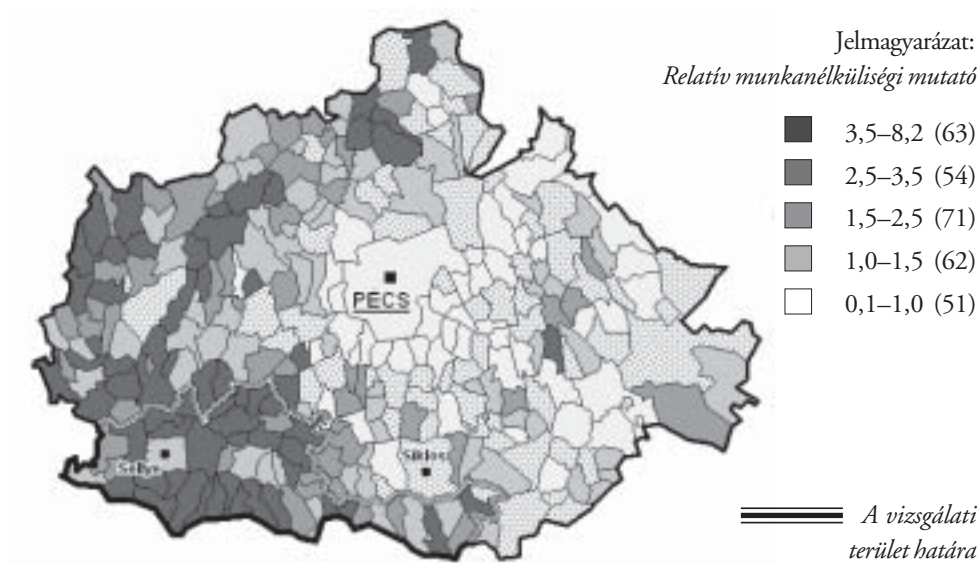
A szelektív el- és odavándorlás és a jelentős különbségeket mutató természetes szaporodás hatásait jól összegzi a 60 év felettek számának és a 14 év alattiak számához viszonyított arányának alakulása az egyes településeken. Az így kiszámított öregedési indexek értékei között nagy különbségek mutatkoznak, főként a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei területen. Az idősek százalékos aránya szinte minden, a cigány lakosság magas arányával jellemzett faluban alatta marad az országos átlagot jelentő 124%-os érték felének. Azok az elnéptelenedés közelébe érkező falvak, amelyek korábban a cigány betelepülőkkel szemben ellenállást tanúsítottak, ám ma már nincs például egyetlen 14 év alatti lakos (a csereháti térségben négy ilyen is van), lehetnek a cigányság térnyerésének legújabb területei.

2.5 Munkanélküliség – az előrelépés legfőbb akadálya

A vizsgált térségekben egyaránt a rendkívül magas munkanélküliségi mutatók jelentik a legnagyobb problémát. Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék egyaránt kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek az országos átlaghoz viszonyítva is, a nehézipari körzetek rozsdáozottá degradálódása mindkét megye munkaerőpiacán komoly feszültségekhez vezetett. A munkanélküliség rövid időn belül aggasztó méreteket öltött és azóta sem sikerült jelentősen csökkenteni. A települések többségén a relatív munkanélküliségi mutató a 2003-ban érvénybe lépett, a munkanélküliség szempontjából a hátrányos helyzet határértékét (1,75) kétszeresen is meghaladja (9. és 10. ábra).

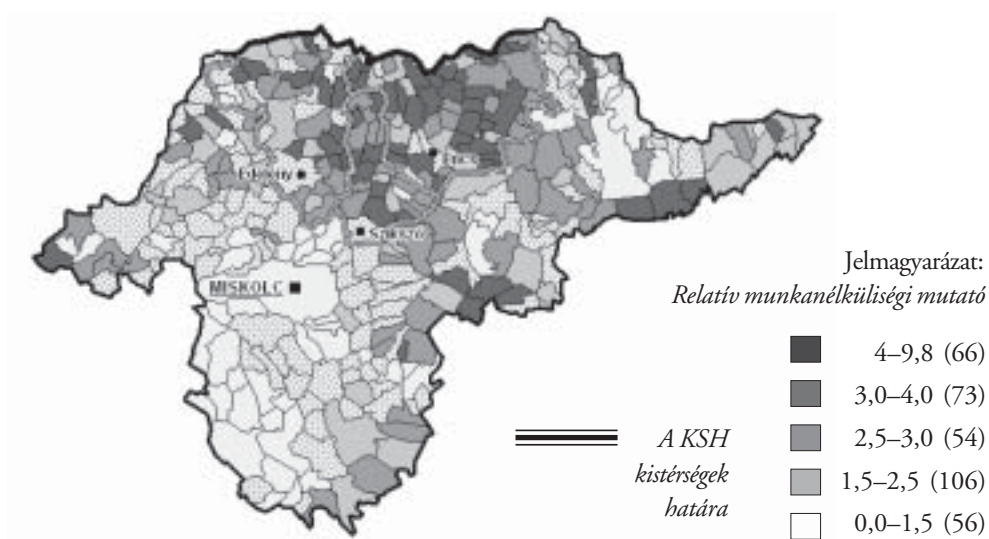
Különösen súlyos probléma, hogy szinte alig találhatók jelentősebb munkaerőt foglalkoztató gazdasági egységek a térségekben. 50 főnél többet foglalkoztató vállalkozás a csereháti térség 125 települése közül csak 16-nak a területén működik. Ezek kivétel nélkül a kedvezőbb elérhetőségi viszonyokkal és nagyobb népességkoncentrációval rendelkező folyóvölgyekben találhatók, míg a Belső-Cserehát területén egyáltalán nem találhatók. A dél-baranyai térségben is hasonló a helyzet, mindössze hét, 50-nél több főt alkalmazó vállalkozás működik, ebből négy Sellyén. A főként betanított munkásokat alkalmazó pécsi cégek biztosítanak nagyobb számban lehetőséget az ingázásra.

9. ábra: *Relatív munkanélküliségi mutató Baranya megye településein 2001 decemberében*

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003.

10. ábra: *Relatív munkanélküliségi mutató Borsod–Abauj–Zemplén megye településein 2001 decemberében*

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003.

A mintaterületül választott kistérségekben a jelentősebb helyi munkalehetőségek hiánya miatt mindig is nagy szerepet játszott az ingázás, amelyben a csereháti térségben munkavállalók több mint fele, míg Dél-Baranyában 15–20%-a vett részt, azonban mára ez a népességkoncentráló tényező is elvesztette korábbi hatását. A cigányság egy jelentős része azonban már nem is került be, vagy az utóbbi időben kikerült a legális gazdaság munkaerőforgalmából, vagy munkavállalása bizonytalan, rapszodikus volt.

A második gazdaságba való bekapcsolódásnak a terület általános adottságai, a demográfiai erózióval, kontraszselekciónal jellemezhető, a mindennapi létért küzdő lakosság általánosan szerény jövedelemszintje és intézményrendszere, önkiszákmányoló életmódja, az itt élő cigány lakosság anyagi, szellemi és/vagy erkölcsi tőkehiánya, kapcsolatrendszerének kiépültsége és az ebben a szférában őket lehetetlenné tevő szegregáció szabott gátat. Seftelők, üzletelők, feketén dolgozók, a háztartásban, családi gazdaságokban alkalmi munkát végzők csak a viszonylag jobb helyzetben lévő völgyi településekben találhatók, az utóbbiak ott is egyre kisebb számban. A háztartásokban, családi gazdaságokban való munkavállalásukra fékezően hat a bizalmatlanság. Az utóbbi években felerősödött fél- vagy teljesen illegális üzleteléssel, „scensselés”-sel, vásárolással foglalkozó cigány lakosok inkább a nagyobb cigánynépességű településekről kerülnek ki, ösztértségi szinten számuk nem jelentős.

A munkalehetőségek biztosítása a problémák megoldásának egyik legfontosabb feltétele lenne, de önmagában ez a ma még szinte elérhetetlennek tűnő cél nem old meg semmit. Újabb empirikus vizsgálatok ugyanis azt bizonyították, hogy a munkaképes cigányságnak csak kevesebb, mint a fele, a nőknek csak 1/5-e az, aki szándékai szerint feltehetően vállalna is munkát. Ők elsősorban a korábban már munkával rendelkező, az azzal járó életmódhoz hozzászokott cigány lakosok köréből kerülnek ki. Sokaknak olyan régen volt utoljára munkahelyük, vagy soha nem jártak dolgozni, hogy valószínűleg az adandó kedvező lehetőséggel sem tudnának élni. Az emberek jelentős részének már 10–15 éve nincs, vagy még soha nem volt állandó munkahelye. A tartósan munkanélküliek aránya csak abból kifolyólag magasabb a térségek településein, hogy a cigányok magas arányban vesznek részt közmunka programokban, amely egyes támogatási formák alapfeltétele, illetve gyakori, főként a cigányok körében a regisztrálás elmaradása. A megélhetési formák között még mindig a segélyekre, egyéb szociális juttatási formákra való támaszkodás jelenik meg. Több településen is előfordul, hogy a lakosság egészének éves bevételei között több pénz folyik be a segélyekből, mint a „munkával szerzett” éves belföldi jövedelem értéke.

A cigányság munkaerőpiaci szempontból rendkívül hátrányos helyzetének, alacsony szintű munkaerőpiaci integrációjának egyik sarokköve az iskolázottság kérdésköre. Ezekben a térségekben nem állítható, hogy a munkanélküliség kizárólagos oka csak az alacsony iskolázottságban lenne keresendő, hiszen még a diplomával rendelkezők számára sem nyílnak helyben sokkal jobb lehetőségek az elhelyezkedésre. Az általános iskolából való magas arányú lemorzsolódás, a többségi társadalomhoz képest alacsony arányú szakképzettség, valamint az elenyésző arányú középfokú képzettség azonban annak lehetőségét is elveszi, hogy például a megyeszékhelyen, jobb pozícióban elhelyezkedve szűkebb környezete számára pozitív példaként jelenjen meg egy-egy munkavállaló.

A maximum nyolc általános iskolai osztályt végzettek arányát tekintve a munkanélküliek körében a települések szintjén nagy hasonlóságok mutatkoznak a 2001 januárjában végzett népszámláláson a magukat cigány nemzetiségűnek vallók és a maximum nyolc osztályt végzettek magas aránya viszonylatában. Ez a cigány etnikum alacsony iskolázottsága mellett arra enged következtetni, hogy a magasabb kvalifikáltágú nem cigány lakosság nagy része elvándorolt, s többnyire a legszegényebb csoportok maradtak nagyobb számban helyben. Természetesen az értékek az idősebb lakosság adatait is tartalmazzák, akiknél a továbbtanulás már nem merülhet fel alternatívaként, így ez az érték középtávon sem javulhat jelentősen.

3. A cigány és a nem cigány népesség együttélése

A magyar és a cigány etnikum együttélésében az elmúlt fél évszázad alatt – a közöttük lévő falun belüli munkamegosztás átalakulásával párhuzamosan – gyökeres változás következett be. A falu belső munkamegosztásából (pl. vályogvetés, teknővájás, pásztorkodás, zenélés) a kereslet-kínálat törvényeit és az igények bekerülését tekintve is kiszorultak, a helyi gazdálkodás rendjében feleslegessé váltak. Ez a folyamat egészült ki a cigányság belső, strukturális átalakulásával, az értékrend és a gondolkodás változásával, illetve mozdulatlanásával.

A két etnikum életminőségében, életfelfogásában korábban is meglévő különbségek – mindenféle állami gondoskodás ellenére, sőt annak hatására – tovább nőttek. Általánosnak mondható a két etnikum közötti elhidegülés, különösen a gyermekek közötti kapcsolatok viszonyában merev a különállás. A nem cigányok számára kényelmes, a cigányság gondjait figyelmen kívül hagyó magatartás mindenhol tarthatatlanná vált, a kapcsolat azonban szinte településenként eltérő módon változott. Egy-egy faluban lassan két önálló életű közösség alakul ki – pl. Tornyosnémetiben. Tagjai úgy kerülnek ki a konfliktusokat, hogy kerülnek egymást, szó szerint bezárkóznak, visszavonulnak. A falvak egy további típusában a nem cigányokban erős az elégedetlenkedés, szeretnék a főként újabban betelepült cigányokat elüldözni, de tehetetlenek. Próbálkoztak már máshol házat venni nekik, de ez meghiúsult, mert a szomszéd falvakkal emiatt nem akarnak összeütközést, a drágább életlehetőségeket jelentő városba pedig a cigányok nem akarnak menni. A falvak más csoportjaiban nem jelent gondot, érzékelhető nehézségeket a cigány lakosság jelenléte. Vagy alacsony számuk és arányuk miatt, vagy azért, mert az ott élőket nem tekintik cigánynak. „Rendesnek, tisztának, dolgoznak” tartják őket és sem a többi falubeli, sem ők maguk nem különböztetik meg az ott élő cigányokat a falu többi lakójától (pl. Hídvégardó).

Külön típust alkotnak azok a települések, ahol a cigányság azért nem jelent már „problémát”, mert – a nem cigány lakosok döntő aránya miatt, vagy mert a nem cigány lakosok is hasonulnak hozzájuk – a faluban lakók életminősége és életfelfogása egyaránt elüt a térség más falvaiban tapasztaltaktól, az itt élő cigánysághoz közelít. Más szóval: sem a cigányok, sem a nem cigányok nem különböztetik meg az ott élő nem cigányokat a cigányoktól, a kapcsolatok elevenek, még a vegyes házasság is gyakori. Ebben az esetben azonban inkább a nem cigány, de többszörösen kontraszelektálódott lakosság asszimilációjáról van szó (pl. Krasznokvajda).

Néhány faluban a két etnikum korábbi racionális egymásrautaltságát egy új típusú egymásrautaltság váltotta fel, s helyet talált a cigányság a falu munkamegosztásában, életében például a mezőgazdasági termékek háztáji termelésében nem, de fogyasztásában annál jelentősebb tömeget jelentő cigány lakosság a helyi kistermelők termésének legfőbb vásárlója, fizetőképes keresletet biztosítva az egyébként nehezen értékesíthető áruknak (pl. Lak).

Újabb típust jelentenek azok a falvak, ahol bár egymásrautaltságról nincs szó, de az ott élő nem cigányok – látva a cigányság gondjait, s az ebből rájuk származható veszélyeket, illetve tisztán emberbaráti megfontolásokból – próbálnak a kötelező önkormányzati feladatokon túlmenően is valamit tenni az ott élő cigány családok helyzetének javításáért (pl. cigány óvoda indítása Gadnán). A felsorolt típusokhoz való tartozásnak, az együttélés minőségének a múltban a helyi társadalmak érdekérvényesítő képességének korlátozottsága miatt kevesebb, a jövőben azonban várhatóan egyre nagyobb szerepe lesz a cigány népesség térbeni mozgásaiban.

A cigányságnak a mai integrációs folyamatokat meghatározó strukturális átalakulása a ma aktív korúak szüleinél erősödött fel. Ahol a 60-as években a cigányok éppúgy munkát vállaltak a közeli nehézipari térségekben, mint a falu nem cigány férfiai, velük együtt, egy buszon, egy műszakba jártak, s kisebb létszámuk, hozzáállásuk miatt lehetőség volt a „keveredésre”, az egymástól való tanulásra – kölcsönös tisztelet alakult ki, és ma ezeket a családokat már nem tekintik a faluban cigányoknak. A 60-as évek nyújtotta munkavállalással összefüggő esélyekhez hozzájött még a telepek felszámolásának helyi gyakorlata is. A falu végén lévő régi telepek felszámolása bár a 80-as évek közepére egy-két falut kivéve megtörtént, a központi óhaj ellenére sem sikerült a cigányság szegregációját megszüntetni, igaz volt, ahol erre nem is törekedtek (a „CS”-lakásokból a régi telep helyén vagy a falu más részén új telepek jöttek létre). Másrészt az újabb lakásvásárló cigány családok is szívesebben költöztek az övéik mellé, ha tehették, míg a nem cigány népesség igyekezett menekülni a beköltöző cigányok szomszédságából (Baktakék, Kázmárk, Szalonna, Szendrő). Az integrációhoz vezető strukturális átalakulást többnyire tehát nem a térbeli közelség, hanem a lakáshoz jutás módja indíthatta el.

Az alapvetőnek tekinthető hármas követelmény (munka, lakás, iskola) érvényesülése esetén is helyzeti előnybe kerültek azok a falvak, ahol a cigányság az első lépéseket még az 50-es, 60-as években meg tudta tenni. Minél később történt a váltás, vagy ha a háromból csak néhány területet érintett, a felzárkózás annál reménytelenebbnek tűnt, a cigány és nem cigány lakostól annál több áldozatot követelt. Az „úton elindult” cigány családok további életútja sem vált azonban egyirányúvá. Volt, ahol a gyerekek már nem követték apjukat a többnyire nehéz fizikai munka vállalásában, inkább szerettek volna könnyebben megélni, s egy új, a paraszti társadalom értékrendjével végképp szembekerülő életstílust vettek fel, s ha tehették, el is költöztek falujukból. Mások folytatták a beilleszkedés apáik által megkezdett útját, vagy éppen úttörőként megpróbálták kitörni a „hagyományos” cigány életmódból, környezetből. Ennek első látható jele a lakásváltoztatás, a régi környezetből való kikerülés óhaja – ami gyakran településváltással is együtt járt. Az „anyaközösségből” önként vagy kényszerűen kitörni, más életet élni akarók két csoportjához tartozók vándorlási irányai között azonban lényeges különbség figyelhető meg. Míg az ott élő cigányságtól „alulról”

különbözők a nagy cigány népességkoncentrációk felé mozdultak el, a „felülről” kitörni akarók az erősen elcigányosodott falvakkal szomszédos településekben, régi parasztházakat megvásárolva jelentek meg és indították el a relatíve nagyobb anyagi, szellemi tőkével bíró cigány lakosok térségen belüli és térségen kívülré irányuló szelektív vándorlását. Ma az utóbbi családok inkább faluközösségük megbecsült tagjai – nem utolsósorban azért, mert akartak is azok lenni.

4. A jelen tendenciáiról

Továbbra is mindkét térségről elmondható, hogy dinamikusan nő a cigányság száma és aránya, aminek forrása jelentős mértékben még mindig a természetes szaporodás, ami a közelmúltig tapasztalható mérséklődést követően, a legújabb népesedési politikai intézkedések (állampolgári jogon járó családi pótlék) hatására ismét magasra szökött, különösen a megélhetéshez szükséges jövedelem megszerzését a segélyekre alapozó családoknál.

A vándorlási nyereség is egyre jelentősebb a települések esetében. Érződik a kistérségeken kívülről történő be-, illetve elsősorban a visszaáramlás hatása. A bevándorlások miatt tovább fokozódott a cigánynépesség kontraszelekciója is. A kistérségeken belüli vándorlások irányú eltérést mutat a cigányság korábbi, és a nem cigány lakosság népességmozgásaihoz képest. Amíg ez utóbbira a közelmúltig az „aprófalva – körzetközpont – kisváros – térségből ki” irányú, esetenként több lépcsőfokot is átugró lánc volt jellemző (a legújabb tendenciák ebben az esetben is mutatnak gyenge eltérést), a cigányság inkább a „nagyobb település – kisváros – körzetközpont – aprófalva” úton mozog és érezhetően egyre inkább eltolódik az aprófalvak irányába, amelynek fő kiváltója a lakáshoz jutás feltételeinek megváltozása. A kisebb, rossz állapotban lévő, de üres házakkal, ellenállóképességgel már kevésbé rendelkező falvak felé, ahol a legkönnyebb lakást szerezni – akár foglalkással is.

A dél-baranyai térségben továbbra is megfigyelhető egyfajta körforgás, amelyben a térség fokozatos leértékelődése megy végbe, miközben a bevándorlók jelentős része tulajdonképpen visszavándorló, akik máshol nem tudtak megkapaszkodni, ezért visszatérnek. A térségből a viszonylag jobb helyzetben élők, a korábbi ingázók, fiatalok mennek el az állandósult munka-, lakás- és pénzügyi problémák miatt. Ez gyakorlatilag két szinten megy végbe: egyrészt a térségből a megyeszékhely, illetve főváros irányában, másrészt a legrosszabb helyzetben lévő falvak lakosaira Sellye, a kistérség központja még jelentős vonzást fejt ki.

A térségen belüli népességmozgások irányainak alakulásában a központi intézkedések közvetlen hatása ma már kevésbé játszik szerepet. A csereháti térségben emellett fontos szerepe van a helyi társadalom befogadó- és védekezőképességének, az együttélés már kialakult formáinak, a két etnikum közötti kapcsolatoknak, a cigányság belső differenciálódásának is. A gazdasági munkamegosztás rendjébe való integrálódás lehetőségei oly mértékben beszűkültek, hogy a cigány népességet vonzó hatásaik már gyakorlatilag sehol sem érvényesülnek.

A dél-baranyai térségben valamivel kedvezőbb a helyzet. A Gilvánfán uralkodó állapotokat még más települések roma lakói is rossz példaként említik. A Magyarterken végzett, a szociális földprogramban részt vevő cigányok által elért eredményeket vizsgáló kutatás arra

derített fényt, hogy a helyi cigányok konfliktusmentesnek tartják a magyarok és cigányok közti viszonyt, illetve ha vannak is konfliktusok, azt nem cigány voltuk, hanem egyes személyek deviáns viselkedése okozza.

Vissza-visszatérő vitakérdés, hogy az együttélés térbeni keretei mennyiben befolyásolják a cigány lakosok integrálódásának lehetőségeit. Gyakran tapasztalható azonban, hogy nincs közvetlen ok-okozati összefüggés a kettő között. Az életmódváltás tekintetében nem minden esetben a területileg integráltan élő cigány népesség jár az élen. A többségben élő népességgel való közös munkavállalás a cigány közösségen belül nagyobb húzóerőt jelenthet, és a lakóhelyek elválása nem jár együtt a teljes elkülönüléssel. A két etnikum békés és kölcsönös tiszteletben, ugyanakkor a kapcsolatok bizonyos mértékű közvetlenségén alapuló egymás mellett élésének tehát nem szigorú előfeltétele a térbeni szomszédság. Sőt, egyes esetekben mindkét etnikumnak jót tesz a lakóhelyek jelentős távolsága, természetesen semmiképp sem szándékos elkülönítés esetén, azonban a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy az erőszakos integráció éppoly káros lehet, mint az erőszakos szegregáció. A többségi társadalom értékrendjéhez közeledőt vagy a cigány közösség veti ki magából, vagy az onnan kiváló tagadja meg az övéit, s megszakad a kommunikáció. Azokban a falvakban pedig, ahol a cigány népesség többsége már elindult a beilleszkedés útján, az eddigi eredmények elérésében segítő húzóemberek elköltözése a folyamat lassulásához vezethet.

A bevándorlások utóbbi időkben megfigyelhető szerkezete, amely szerint a szociálisan hátrányosabb helyzetben érkezők jönnek a területre, az integrálódás folyamatát szintén lassítja, visszaveti, s az erőforrások szétforgácsolódásához vezet. Gyakran egyetlen, a falu közösségébe beilleszkedni nem tudó cigány család éppúgy képes hosszú távon megkeseríteni a falu többi lakójának életét, mint ahogyan tökéletesen beilleszkedhet egy nagyobb számú cigány népesség is, és lehet a faluhoz szervesen hozzátartozó közösség. A népességmozgások a cigányság számára oly fontos családi kötődéseken keresztül a térség településeit összefűzik, így az egyik településen megindult folyamat, számos másikra kihatással lehet.

Az önkormányzati rendszer kiépülésével általánosan erősödött a helyi társadalom védekezése, a cigány lakosok bevándorlásával szembeni ellenállása. A munkalehetőségek beszűkülésével, a szociális segélyezés helyben, mindenki számára látható és érezhető módon való megvalósulásával megváltoztak az együttélés keretei, általánosan csökkent a tolerancia, és nőtt a két etnikum szembenállása. A cigány népesség számának és arányának magas volta, sajátos életfelfogása az agresszivitás fokozódásával, az általuk lakott lakások állagának teljes leromlásával, a falu költségvetését egyre inkább az elviselhetőség határáig terhelő szociális segélyigénnyel, a szociális segélyezés rendszerének látható eredménytelenségével párhuzamosan a saját életkörülményeiben is egyre romló, egyre nehezebben megélő nem cigány lakosságot irritálja.

A helyi társadalmaknak a romaproblematikára általában a következő forgatókönyvek szerint reagálnak:

1. A teljes bezárkózás, a konfliktusok „távolságtartással” való kerülése, ami előbb-utóbb a falu kettészakadásához vezethet.

2. A cigányság betelepedésének erőszakos megakadályozása, illetve a már ott élők erőszakos elűzése esetén egy beláthatatlan erőszakhullám indulhat meg.
3. A helyzetbe való teljes belenyugvás, az események passzív szemlélete pedig hosszú távon a falu elértéktelenedését, a konfliktusok erőteljesebb kiéleződését okozhatja.
4. Egyes falvakban már tényként kezelhető a nem cigány lakosok erősödő elvándorlása mellett a maradók asszimilációja a többséggé váló cigányságba.

Mindegyik forgatókönyv komoly veszélyeket is rejt magában, így a hosszú távon eredményt hozó megoldásnak a kidolgozása egyre sürgetőbb feladattá válik. Általános recept nincs. A cigányság helyi társadalomban betöltendő szerepének megformálása településenként más-más módon alakulhat a különböző tényezők függvényében. A megoldások eltérőek és sokszínűek lehetnek az egyes falvak esetében. A legfontosabb közös vonás azonban, hogy a külső segítség az esetek többségében nélkülözhetetlen. Am ha a csak központi támogatással történő felzárkózás jelentős helyi erőforrások bevonása, gazdasági fellendülés nélkül megy végbe, akkor aligha lehet hosszú távú sikerekre számítani. A jobb körülmények között és magasabb kulturális szinten élő cigány családokra és az országosan egyre aktivizálódó cigány értelmiségre is építve – jelentős külső támogatással – a falusi cigány kultúra, művelődés és öngázgatás ügye a siker reményével kecsegtet. Ehhez a térségi, kistérségi koordináció is nélkülözhetetlennek látszik, éppen a közös gond, a tájegységi szintű kezelés lehetősége, valamint a migráció áttekintett nagyságrendje és irányai alapján. E koordinációval lehet ugyanis csak megoldani például a sok időt, energiát megtakarító tapasztalatcserét, információáramlást, a munkahelyteremtést, vagy a cigányság önszerveződéseinek generálását.

5. Összegzés

A területi tudományok szempontjából összegezve a két vizsgált térségben tapasztalt jelenségeket, azt figyelhetjük meg, hogy ma már nemcsak a cigányoknak az egyes települések esetében tapasztalható magas aránya, a helyileg megjelenő problémák tekinthetők jelentősnek, hanem egyre inkább a szegregáció térségi-területi dimenziói lehetnek meghatározóak. Várhatóan továbbra is folytatódni fog a cigányság számának térségen belüli növekedése, területi kiegyenlítődése, ami az össznépelességen belüli arányokat tekintve éppen hogy a polarizációt fogja erősíteni. Az ideig kialakult cigány többségű falucsoportok a szomszédos falvakkal, kisebb falucsoportokkal „összenőve” a Cserehát belsejének és az Ormánság egyes területeinek teljes elcigányosodását vetítik előre, ami már mindinkább térségi szinten veti fel a szegregáció kérdéskörét, s a jelenlegi tendenciák változatlansága mellett pedig mindez térségi szinten további hanyatlással, akár a nemzetiségek közti szembenállással járhat együtt. A cigányok által asszimilált, homogénné vált területen a települések esetében viszont nem merül fel majd a szegregáció kérdése, hiszen nem lesz nem cigány népességű településrész, amelytől elkülönülhetnének. Félő, hogy az ilyen településekből „összeálló” térségek tovább örökítik majd

mindazokat – többek között a szegregációval összefüggő – a problémákat, amelyek jelenleg még többnyire települési szinten mutatkoznak meg erőteljesebben.

A magyarországi aprófalvak helyzetével számos kutatás foglalkozott, több esettanulmány, sociográfia készült a vizsgált kistérségekben is. Ezek a tanulmányok részletesen leírják az elmúlt évtizedek politikai döntéseinek migrációs hatásait: a lehetőségekkel rendelkezők menekülését jobb helyzetű falvakba, és a megüresedő házakba érkező, általában a falusi szegénység legelesettebb rétegeit képviselő cigánytelepek lakóinak, és minden más hányatott sorsú, tradicionálisan szegény családnak az életkörülményeit. Az érintett településeken a falvak társadalmának túlnyomó része, voltaképp a roma népesség egésze ki van zárva a munkaerőpiacról, nem rendelkezik olyan piacképes tudással, ami lehetővé tenné számára a biztos megélhetést. A lakóhelyi bezártság, a családok szociális helyzete a következő generáció számára az iskolázatlanság, piacképes tudás, szakma megszerzését lehetetlenné teszi, a szegénység öröklődik. Az újabb, még messze nem lezárt kutatások is azt támasztják alá, hogy a falvaknak a többségében olyan csonka társadalmak alakultak ki, ahol a falu lakóinak jelentős részére jellemző a több generációra visszatekintő szegénység, az alacsony iskolázottság, a rossz érdekérvényesítő képesség. A roma népesség helyzete a rendszerváltó évtizedben sem sokat változott. Kimondva-kimondatlanul úgy tűnik, hogy a mindenkori közhatalom is leírta ezeket a térségeket, és nem áldozott kellő figyelmet a felzárkóztatásukra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi Béla–Balcsók István (2002): A munkaerőpiaci folyamatok regionális eltérései Magyarországon 1992–2001 között. In: *Stratégiai füzetek* 12. sz. pp. 89–102.
- G. Fekete Éva–Francsics László (1995): *Cserehát-Hernád-Bódva vidék Térségfejlesztési Program*. MTA RKK Miskolc, 196 p.
- Glatz Ferenc (szerk.) (1999): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. Budapest, MTA.
- Kemény István (1998): A magyarországi roma (cigány) népességről. In: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. (Váll. és szerk.: Kovalcsik K.) MTA Budapest. pp. 159–174.
- Kemény István (szerk.) (1999): A magyarországi romák. *Változó Világ* 31. MTA Budapest. 128 p.
- Kovács Teréz (2001): *A szociális földprogram Magyartelek példáján, különös tekintettel a benne részt vevő cigány családokra*. Kézirat. 19 p.
- Kovács Teréz (2002): *Romakutatás Dél-Baranyában (A sellyei és a siklósi KSH-térség leírása)*. Kézirat. 34 p.
- KSH 2001. évi népszámlálás. Baranya és Borsod–Abaúj–Zemplén megyei kötetei.
- Magyar Tünde (2002): Sellye és vonzaskörzete foglalkoztatási helyzetének és a foglalkoztatást javító kezdeményezések javítása. In: *Tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben*. (Szerk.: G. Fekete É.) MTA RKK Miskolc–Pécs. pp. 262–275.
- Némethi Szabolcs (2002): Esettanulmány a Cserehát kistérségről. In: *Tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben*. (Szerk.: G. Fekete É.) MTA RKK Miskolc–Pécs. pp. 231–245.
- T-Star adatbázis, 2001.
- Virág Tünde (2002): *Az empirikus (kérdőíves) vizsgálatok első eredményei*. Kézirat. 20 p.
- Vuics Tibor (1993): Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában. In: *Kiút a válságból II. Falukonferencia*. (Szerk.: Kovács T.) MTA RKK Pécs. pp. 331–336.